

Յատուկ ուշադրութիւն կը դարձնէ աշակերտներու առանձնական դասերուն, գլխաւորաբար երաժշտութեան, որ ապագային մեծապէս կրնար ծառայել կեանքին մէջ յաջողութիւն գտնելու համար: Պոլսեցի Յովսէփ Տէր-Դաւթեանի համար գնել տուաք է 105 Ֆրանքնոց գլառնէր մը, որ վարժարանը աւարտելուն՝ կը տանի հետը Պոլիս⁷²: Դարձեալ տնտեսապէս տխուր օրերուն չ'ուզեր դպչիլ տղոց ապագային համար օգտակար նկատուած առանձնական դասերուն, որոնց համար «ամսոյ ամսոյ 400 կամ աւելի Ֆր. հատուցանեմ ի հաշիւ մանկանց վասն առանձին վարժապետաց նոցին կամ պիտոյից, եւ զփոխանակն հազիւ ուրեմն ընդունիմ»⁷³: 1858ի շրջանաւարտ աշակերտներէն ոմանք փոխանակ դառնալու Պոլիս՝ կը մնան Փարիզ, «Գապարաճեանն մնասցէ... ի կատարելութիւն վիճակար արուեստին, միւսն Այտընեանն անցցէ յերկրագործութեան վարժարան»⁷⁴, եւ որովհետեւ շրջանաւարտ ըլլալով հանդերձ կը մնան տեսուչին պատասխանատուութեան ներքեւ՝ Ալիշան կը գուրգուրայ անոնց վըրայ. «յաջողեաց մեզ եւ զմի յարդի աշակերտացս զբաշայարմարն յերաժշտութիւն, զթովմասեանն առաքել յերաժշտանոցն (conservatoire) ի դասառութիւն, երիցս յեօթնեկի, յոր ճգամբ եւ պաշտպանութեամբ մտանեն փափագողք. չառնեմք զանց զկարեւոր գգուչութեամբք, առաքելով զպատանին ընկերութեամբ հին դոնապանին, որ եւ սպասելով անդ՝ առնու ածէ ընդ իւր»⁷⁵: 1859 Օգոստոս 1ին Ալիշան կը տեղեկացնէ Աբբահօր. «վասն Այտընեանին, որոյ աղքատ ծնողք խնդրեն զի կացցէ պատանին ի վարժարանիս եւ երթիցէ ուսանել զբժշկութիւն, յոր յօժարի եւ պատանին եւ շնորհս մեծ համարի գհաւանութիւն մեր, զոր տուաք նմա վասն զգօնութեանն եւ կարօտութեան ծնողացն»:

Արդարեւ անշան վկայութիւններ են այս ամէնը, սակայն ցոյց կու տան թէ ինչպէս Ալիշան ունի մտահոգութիւնը իւրաքանչիւր պատանիի: Նոյն այս կէտը դեռ աւելի պիտի շեշտուի յաջորդաբար, ու պիտի ամբողջանայ Ալիշանի դիմանկարը՝ որպէս դաստիարակ:

(Շար. 1)

Հ. ՍԱՀԱԿ ՃԵՄՃԵՄԵԱՆ

72. «Պիտի պահանջել եւ 105 Ֆր. վասն գլառնէր գործւոյ երաժշտականի զոր վասն նորա գնել հտու ըստ յանձնարարութեանն առ որդին իւր, որ եւ բերէ զայն ընդ իւր» (Ալիշան Փարիզէն, 28 Օգոստ. 1858ին, առ Հ. Բ. Մարտիրոսեան, Պոլիս):
 73. Ալիշան Հ. Ղ. Փարիզէն, 11 Յունիս 1859, առ Աբբահայրն Գէորգ Հիւրմիւզեան, վենետիկ:
 74. Ալիշան Հ. Ղ. Փարիզէն, 19 Օգոստ. 1858, առ Հ. Բարսեղ Մարտիրոսեան, Պոլիս:
 75. Ալիշան Հ. Ղ. Փարիզէն, 28 Հոկտ. 1860, առ Աբբահայրն Գէորգ Հիւրմիւզեան, վենետիկ:

LE SYSTEME DE LA DECLINAISON EN ARMENIEN CLASSIQUE

(Շար. տե՛ս «Բազմալեզ» 1976, p. 1-2, էջ 74-85)

DECLINAISONS PUREMENT DESINENTIELLES
 (dites aussi «déclinaisons vocaliques», la forme du génitif se terminant par une voyelle)

DECLINAISON A GENITIF EN -ի (Type I)

I Sans thème dominant ԲԱՆՆ PAROLE				I bis Avec thème dominant ՔԱՂԱՔ VILLE			
	Singulier	Pluriel		Singulier	Pluriel		Pluriel
Nom.	բան	th. I բանք բանս	բաղաք	th. I	բաղաք	բաղաք	բաղաքք
Acc.	բան						բաղաք
Loc.	բանի	th. II բանից բանից	բաղաքի	th. II	բաղաքի	բաղաքաց	բաղաքաց
Gén.	բանի		բաղաքի		բաղաքաց		
Dat.	բանի	th. III բանիք բանիք	բաղաքէ	th. III	բաղաքէ	բաղաքաց	բաղաքաց
Abl.	բանէ		բաղաքաւ		բաղաքաւ		
Instr.	բանիւ		բաղաքաւ		բաղաքաւ	բաղաքաւք	

Il y a de nombreux noms qui n'existent qu'au pluriel, tels *կրօնք* «religion», gén. *կրօնից*, *փառք* «gloire», gén. *փառաց*, etc.
 Le suffixe *-եայ* se décline suivant la déclinaison I: *քրիստոնեայ* «chrétien», gén. *քրիստոնէի*, instr. *քրիստոնէիւ*¹⁵.

15. On trouve d'assez bonne heure des génitifs pluriels en *-եայ* et en *-եաց* pour des noms qui semblent ne pas avoir de singulier comme

Le suffixe intensif *-դոյն*, qui sert à former le comparatif et le superlatif, se décline normalement suivant le modèle I: *մեծա-դոյն* «plus grand», «très grand»: gén. *մեծադունի*, instr. *մեծա-դունիւ*.

Se déclinent sur la déclinaison I bis à thème dominant les suffixes *-ակ*, *-ական*, *-անոց*, *-արան*, *-աւոր*, *-եղէն*, *-իչ*, *-կից*, *-ող*, *-որդ*, *-ու*, *-ոց*, *-ստան*, et le suffixe à forme de pluriel *-անք*.

II DECLINAISONS A GENITIF EN -ՈՒ (Type II)

		ԾՈՎ MER				ԽՐԱՏ CONSEIL	
	Singulier		Pluriel	Singulier		Pluriel	
Nom.	<i>ծով</i>	th. I	<i>ծովք</i>	<i>խրատ</i>	th. I	<i>խրատք</i>	
Acc.	<i>ծով</i>		<i>ծովս</i>	<i>խրատ</i>		<i>խրատս</i>	
Loc.	<i>ծովու</i>		<i>ծովս</i>	<i>խրատու</i>		<i>խրատս</i>	
Gén.	<i>ծովու</i>	th. II	<i>ծովուց</i>	<i>խրատու</i>	th. II	<i>խրատուց</i>	
Dat.	<i>ծովու</i>		<i>ծովուց</i>	<i>խրատու</i>		<i>խրատուց</i>	
Abl.	<i>ծովէ</i>		<i>ծովուց</i>	<i>խրատուէ</i>		<i>խրատուց</i>	
Instr.	<i>ծովու</i>		<i>ծովուք</i>	<i>խրատու</i>		<i>խրատուք</i>	

Ces deux variantes ne diffèrent l'une de l'autre que pour le mode de formation de l'ablatif singulier.

Ces formes d'ablatif singulier sont sans doute dues à des réfections. En effet, 1°) on peut rencontrer une forme d'ablatif *խրատու* (Prov. III, 11 et Hébr. XII, 6), qui doit être la forme primitive; 2°) on peut rencontrer également un locatif *ի ծով* (Ps. LXIV, 6 et CXXXIV, 6), cette forme de locatif semblable à l'accusatif devant être une réminiscence d'une époque à laquelle l'ablatif ne se distinguait pas du datif; 3°) l'ablatif *խրատուէ* comporte un *-է*, sans doute emprunté à la déclinaison à génitif en *-ի* et suffixé à la forme du datif, tandis que, dans l'ablatif *ծովէ*, cet *-է* a été substitué à la désinence du datif.

Հայաստանեայք «habitants de l'Arménie» = «Arméniens», gén. *Հայաստանեայց* (Lazare, Moïse) ou *Հայաստանեաց* (Moïse). Ce sont peut-être aussi des néologismes.

En principe, cette déclinaison n'est guère susceptible d'avoir de variante à thème dominant en *ա*. Cependant, le mot *ժամ* «heure» peut soit suivre entièrement la déclinaison de *ծով*, soit avoir une déclinaison à thème dominant en *ա*: instr. sing. *ժամաւ*, gén., dat., abl. pluriels: *ժամաց*, instr. plur. *ժամաւք*¹⁶. Il a deux formes pour le locatif: *ժամ* et *ժամու*. Le mot *զոր* «armée» suit la déclinaison de *խրատ* au sing.; les gén., dat. et abl. plur. ont pour formes *զորաց* et rarement *զորուց*, et l'instrumental: *զորաւք*.

Sur *ծով* se déclinent aussi des noms sans singulier, tels que *վարք* «conduite», gén. *վարուց*, *պարտք* «dette», gén. *պարտուց*, etc.

III DECLINAISON A GENITIF EN -ԱՅ (Type III)

		ՏԻՏԱՆ TITAN	
	Singulier		Pluriel
Nom.	<i>տիտան</i>	th. I	<i>տիտանք</i>
Acc.	<i>տիտան</i>		<i>տիտանս</i>
Loc.	<i>տիտան</i>		<i>տիտանս</i>
Gén.	<i>տիտանայ</i>	th. II	<i>տիտանաց</i>
Dat.	<i>տիտանայ</i>		<i>տիտանաց</i>
Abl.	<i>տիտանայ</i>		<i>տիտանաց</i>
Instr.	<i>տիտանաւ</i>		<i>տիտանաւք</i>

Cette déclinaison ne sert que pour les noms propres, de personnes ou de lieux. Mais les noms propres ne le suivent pas tous.

Si le nominatif se termine par *-ա*, la forme commune aux génitif, datif et ablatif ne s'en distingue que par le *-յ*: *Երզնկա* «Erznka», l'actuelle Erzindjan, génitif: *Երզնկայ*; *Ասիա* «Asie», génitif: *Ասիայ*. Certains noms de provinces ne sont usités que sous la forme du pluriel: *Գուգարք*, génitif: *Գուգարաց*.

16. L'instrumental *ժամաւ* se rencontre deux fois dans la Bible (I R. XX, 12, variante arm. et Matth. XXVII, 46) et une fois chez Agathange (citation de Matth.). Dans les deux phrases où nous l'avons trouvé, *ժամաւ* sert comme instrumental locatif vague de temps (*զերեք ժաման ժամաւ* sert comme instrumental locatif vague de temps «aux environs de trois heures», *զինն ժաման* «vers neuf heures»). Nous n'avons pas trouvé les formes *ժամաց* et *ժամաւք* dans nos sources.

La manière d'accomoder cette déclinaison aux noms propres est assez varié: On trouve des génitifs en *-եայ* pour des noms comme:

- Եսայի* «Isaïe», gén. *Եսայեայ*;
- Հելինէ* «Hélène», gén. *Հելինեայ*; *Կրետէ* «Crète», gén. *Կրետեայ*;
- mais: *Մանասէ* «Manassé», gén. *Մանասէի*;
- Արիստակէս* «Aristakès», gén. *Արիստակեայ*; *Աթանազիէս* «Athénogène», gén. *Աթանազիեայ*; mais *Վրթանէս* «Vrthanès», gén. *Վրթանիսի*, *Մովսէս* «Moïse», gén. *Մովսիսի*, instr. *Մովսիսիւ* et *Յովհաննէս* «Jean», gén. *Յովհաննու*, abl. *Յովհաննէ*.
- Տիրերիոս* «Tibère», gén. *Տիրերեայ*; *Յուլիոս* «Jules», gén. *Յուլեայ*;
- Օգոստոս* «Auguste», gén. *Օգոստեայ*; mais *Պետրոս* «Pierre», gén. *Պետրոսի*; *Պօղոս* «Paul», gén. *Պօղոսի*, etc. (déclinaison la plus fréquente);
- Զեբեդէոս* «Zébedée», gén. *Զեբեդեայ*;
- Անդրէաս* «André», gén. *Անդրեայ*, mais *Ղուկաս* «Luc», gén. *Ղուկասու*;
- Գալիլիա* «Galilée», gén. *Գալիլեայ*; *Կեսարիա* «Césarée», gén. *Կեսարեայ*;

Chez Eznik, le nom de la Matière: *Հուղ*, du grec *ὕλη*, (traité sur le modèle de *Հելինէ* «Hélène»), fait au génitif *Հուղեայ*.

IV DECLINAISON A GENITIF EN -ՈՅ

Noms à nominatif non terminé par *ի* (type III)

ԲԵՐԱՆ BOUCHE

	Singulier		Pluriel
Nom.	<i>բերան</i>	th. I	<i>բերանք</i>
Acc.	<i>բերան</i>		<i>բերանս</i>
Loc.	<i>բերան</i>		<i>բերանս</i>
Gén.	<i>բերանոյ</i>	th. II	<i>բերանոց</i>
Dat.	<i>բերանոյ</i>		<i>բերանոց</i>
Abl.	<i>բերանոյ</i>		<i>բերանոց</i>
Instr.	<i>բերանով</i>		<i>բերանովք</i>

Un certain nombre de noms de cette déclinaison peuvent avoir un locatif particulier en *-ի*: *բերանի* pour *բերան*, *գրի* pour *գուր* «fosse», *մարմնի* pour *մարմին* (corps), *գետնի* pour *գետին* «sol». Ces formes proviennent d'une analogie avec la déclinaison à génitif en *-ի*, analogie facilitée par le fait que quelques uns d'entre eux peuvent se décliner suivant les deux déclinaisons. Les deux formes de locatif peuvent en général s'employer concurremment. Pour le mot *մէջ* «milieu», elles ne sont pas interchangeables: *ի մէջ* est senti comme une locution prépositive régissant le génitif: *ի մէջ մեր* signifie soit «en nous», soit «au milieu de nous» (construit comme en français); *ի միջի* est senti comme un substantif et est accompagné d'un adjectif accordé au locatif: *ի միջի մերում* «au milieu de nous» (construction littérale: «en notre milieu»).

Suivent cette déclinaison les noms terminés par les suffixes *-ած*, *-ային*, *-ին*, *-ուած*, *-ուն*, ainsi que tous les participes en *-եալ* et tous les infinitifs: *սիրեալ* «aimé», gén.: *սիրելոյ*; *սիրել* «aimer», gén.: *սիրելոյ*. Par suite de l'application des règles d'alternance vocalique, les formes des cas obliques de l'infinitif en *-ել* des verbes du premier groupe (1e pers. sing. indic. prés. en *-եմ*) ne se distinguent pas de celles des mêmes cas du participe. La même confusion existe dans le deuxième groupe (1e pers. sing. indic. prés. en *-իմ*) lorsque le participe est formé sur le thème du présent.

Աստուած «dieu», lorsqu'il désigne le Dieu des Chrétiens, fait aux génitif, datif et ablatif *Աստուծոյ* et à l'instrumental *Աստուծով* (avec chute de *ւ*), mais quand il désigne un dieu païen, il fait à ces formes resp. *աստուածոյ* et *աստուածով* et aux génitif, datif et ablatif pluriels *աստուածոց*. Meillet conteste cette règle en faisant remarque, dans le premier cas, le nom de Dieu n'est jamais écrit dans les manuscrits autrement qu'en abrégé et que nous n'avons pas de preuve que la chute du *ւ* remonte à l'époque classique.

Le mot *ամիս* «mois» a une forme *ամսեան* (sur le modèle des déclinaisons à alternances) employée couramment comme locatif et plus rarement comme génitif-datif.

Quelques adjectifs qui suivent cette déclinaison ont une forme en *-ում* qui sert de locatif et de deuxième forme de datif, tels: *առաջին* «premier», loc. *առաջում*, *վերջին* ou *յետին* «dernier», *վերին* «supérieur», *ներքին* «inférieur» ou «intérieur», *արտաքին* «extérieur», *հին* «vieux», «ancien», *նոր* «nouveau», «neuf». *Յա-*

առջնում առևր «le premier jour», պատուիրեաց առաջնումն եւ երկրորդին եւ երրորդին... «il ordonna au premier, au deuxième et au troisième...» (Gen. XXXII, 19) à côté de պատուիրեաց առաջնոյն (Gen. XXXII, 17). Pour առաջին, on rencontre aussi une deuxième forme d'ablatif: առաջնմէ (առաջնումէ) refaite sur le locatif: Յառաջնմէ օրէն մինչեւ ցօրն եօթներորդ «du premier jour jusqu'au septième jour» (Ex. XII, 16). La terminaison particulière en -ում du locatif appartient en réalité à la déclinaison des adjectifs déterminatifs et des pronoms.

IV bis (Type III)

Noms à nominatif terminé par *t*,
sauf noms communs de lieu.

ՀՈԳԻ AME

Singulier	Pluriel
Nom. Հոգի	Հոգիք
Acc. Հոգի	Հոգիս
Loc. Հոգի	Հոգիս
Gén. Հոգւոյ	Հոգւոց
Dat. Հոգւոյ	Հոգւոց
Abl. Հոգւոյ	Հոգւոց
Instr. Հոգւով	Հոգւովք

IV ter (Type III)

avec thème dominant en *u*

Noms à nominatif terminé par *t*,
sauf noms communs de lieu.

ԹՇՆԱՍԻ ENNEMI

Singulier	Pluriel
Nom. Թշնամի	Թշնամիք
Acc. Թշնամի	Թշնամիս
Loc. Թշնամի	Թշնամիս
Gén. Թշնամւոյ	Թշնամեաց
Dat. Թշնամւոյ	Թշնամեաց
Abl. Թշնամւոյ	Թշնամեաց
Instr. Թշնամեաւ	Թշնամեաւք

Les mots monosyllabiques *դի* «cadavre», *թի* «pelle», «rame» et *ձի* «cheval» ne changent pas le *t* en *ւ* devant *n* et font au génitif resp. *դիոյ*, *թիոյ* et *ձիոյ*, à l'instrumental resp. *դիով*, *թիով* et *ձիով* et au génitif pluriel resp. *դիոց*, *թիոց* et *ձիոց*.

Suivent, — entre autres, — la déclinaison IV ter:

- 1) le suffixe *-ենի*, qui sert à former des noms d'arbres (inst. *-ենեաւ*);
- 2) les adjectifs qui se terminent par *-լի*, qu'il s'agisse d'adjectifs déverbatifs de convenance comme *դովելի* «louable» ou d'adjectifs composés avec la racine *լի* «plein de» comme second élément, tel *ամօթալի* «plein de honte», «honteux» (gén. *դովելւոյ*, *ամօթալւոյ*; instr. *դովելեաւ*, *ամօթալեաւ*);

- 3) un certain nombre de noms communs qui n'existent qu'au pluriel, tels *Հարսանիք* «noces», gén. *Հարսանեաց*, *ընթրիք* «dîner», gén. *ընթրեաց*, etc.;
- 4) des noms de provinces, également toujours au pluriel, tels *Ռչտունիք*, gén. *Ռչտունեաց*, *Աղձնիք*, gén. *Աղձնեաց*, etc.

Les noms terminés par le suffixe *-ացի* suivent soit le modèle IV bis, soit le IV ter. S'ils sont dérivés d'un nom de lieu, ils se déclinent obligatoirement selon le modèle IV bis. S'ils sont dérivés d'un nom commun, ils suivent de préférence le IV ter, mais, dans la Bible, on trouve *քաղաքացւոց* plus fréquemment que *քաղաքացեաց* comme génitif, datif, ablatif pluriels de *քաղաքացի* «citadin».

Le modèle IV bis ne diffère du modèle IV que par une adaptation phonétique du thème II. Le modèle IV ter a, en outre, un thème dominant en *a*.

Les thèmes II et III des noms dont le nominatif est terminé par *-ի* peuvent s'expliquer de la façon suivante:

a) la règle d'alternance vocalique demande à être complétée ainsi: les voyelles *t* et *ու* de la syllabe accentuée tombent lorsque la syllabe devient inaccentuée si la syllabe accentuée d'origine était fermée. Si la syllabe accentuée d'origine était ouverte, la voyelle tombe si elle vient à être suivie d'une consonne (**երդու-նում* > *երդ-նում* «jurer»). Si cette voyelle vient à être suivie d'une autre voyelle: désinence vocalique, voyelle *u* de liaison dans les mots composés ou dérivés, initiale d'un second terme, elle se maintient en hiatus si l'élément dont elle fait partie est monosyllabique; elle se transforme en la semi-consonne correspondante si cet élément est polysyllabique: *ձի* «cheval», gén. *ձիոյ*, *ձիաւոր* «cavalier», բու «hibou», gén. *բուի*; polysyllabiques: *լեզու* «langue», gén. *լեզուի*, *լեզուանի* «loquace», *երդում* «jurer» (<**երդու-նում*) parf. *երդուայ*, *Թշնամի*, instr. *Թշնամեաւ*. La graphie *hw* représente certainement la diphtongue *yā*, *t* ne pouvant noter qu'un son voyelle et *j* ne représentant probablement pas un simple *y*; quant à *ու*, il pouvait représenter à la fois *u* voyelle et *u* semi-consonne. Si on interprète ainsi la graphie, la comparaison entre *ձիոյ* et *բուայ* d'une part et *լեզուի* et *Թշնամեաւ* d'autre part laisse entendre que dans les mots monosyllabiques la voyelle est restée voyelle tandis que dans les mots polysyllabiques elle s'est transformée en la semi-consonne correspondante.

b) Il y a une forte tendance à placer devant une voyelle antérieure la semi-consonne antérieure et devant une voyelle postérieure la semi-consonne postérieure. Cette tendance se manifeste dans les noms empruntés où on a supprimé le hiatus d'origine par insertion d'une semi-consonne (Մաւուղ «Saül», Նեքաւուղ «Nechao», Մաբաւուղթ «Sabaôth», Միքայէլ «Michel», Եփրայիմ «Ephraïm», etc., le *w* du latin *November* passant à *y* dans Նոյեմբեր. Il ne nous a pas été possible de préciser les circonstances exactes dans lesquelles cette tendance s'appliquait, mais cette tendance est forte au point que, malgré le monosyllabisme du mot Հայ «Arménien», on rencontre déjà dans une inscription lapidaire datant de 680 la graphie Հայւոց pour le génitif pluriel Հայոց. C'est ainsi que le *y* de **hogyoy* serait passé à *w*.

Dans certains dialectes, *h* et *n* se diphtonguent non à l'initiale comme dans les langues littéraires mais sous l'accent: եփեղ «cuire» se prononce èp'yel, ոլոր «tortillement» se prononce olwor. La graphie fréquente հոգոյ pour հոգւոյ pourrait être due au fait que pour certains scribes հոգոյ suffisait à transcrire la prononciation hogwoy et qu'ils ne voyaient pas l'utilité d'y rajouter un *ւ* (Cf. nos «Considérations sur l'alphabet de St. Mesrop» Հանդէս Ամսօրեայ, 1968, X-XII, col. 522-525 ou dans la collection «Studien zur armenischen Geschichte», pp. 150-154).

IV Quater (type IV)

avec thème dominant en *w* et locatif en *-ոջ*.
(noms de lieu)

ՏԵՂԻ LIEU

	Singulier		Pluriel
Nom.	տեղի	th. I	տեղիք
Acc.	տեղի		տեղիս
Loc.	տեղւոջ	th. II	տեղիս
Gén.	տեղւոյ		տեղեաց
Dat.	տեղւոյ		տեղեաց
Abl.	տեղւոյ		տեղեաց
	ou տեղւոջէ	th. III	
Instr.	տեղեաւ		տեղեաւք

Le nom de temps տարի «année» fait au locatif տարւոջ et à l'ablatif տարւոջէ, la forme d'ablatif տարւոյ ne servant plus guère que dans la locution toute faite տարւոյ տարի «d'année en année».

Le modèle IV quater, qui ne comporte en principe que des noms pour lesquels les cas de lieu sont importants, — noms de lieux comme տեղի «lieu», կղզի «île», եկեղեցի «église», etc., ou de temps comme տարի «année», — a une forme spéciale en *-ոջ* pour le locatif, et, sur ce locatif, on a refait une deuxième forme en *-ոջէ* pour l'ablatif pour rendre ce cas plus reconnaissable. Et puisqu'on est en possession d'une forme claire pour le locatif, on peut la transférer à des noms, autres que des noms de lieu, de la même déclinaison: եւ ինքն ի զինւոջ էր... «et il était dans le vin (en beuverie)...» (III Rois XX, 12). Եւ ուրախ լինէին ի նմա իբրեւ յորդւոջ Հասարակաց: «Et ils se réjouissaient en lui comme en un fils commun. (Eznik, éd. Mariès, § 358).

DECLINAISONS A ALTERNANCES

Ces déclinaisons sont appelées parfois consonantiques du fait que les désinences ne comportent que des consonnes, — sauf l'ablatif singulier, qui doit avoir subi une réfection par adjonction d'un *-է* emprunté à la déclinaison de բան:

Il vaudrait peut-être mieux les appeler «déclinaisons de thèmes à sonantes». Les consonnes susceptibles d'être employées en fonction de sonantes sont *ր*, *չ* et *ն*¹⁷.

Dans ce système, le thème du nominatif, thème faible, a une voyelle moins audible que celle du thème fort; ce qui tient lieu de voyelle du thème faible est l'élément vocalique de la sonante, que nous représenterons par le signe. Il est, en effet, nécessaire de le rétablir si on veut comprendre l'alternance.

Quoi que l'on ait pu en dire, l'arménien du Ve siècle reflète une crise évolutive, tant dans la phonétique que dans la morphologie et la syntaxe. Et il y avait à l'époque de Mesrop des groupes de locuteurs évolués et des groupes conservateurs. Considérons, par exemple, le passage de *անոմն ¹anom^on à անուն

17. Cf. notre article à paraître dans le numéro special de *Handès Amsorya* dédié au tricentenaire de la naissance de Mekhitar.

«nom» prononcé *anun*¹⁸. Il a fallu les stades intermédiaires *anow^on* et *anóun* (*anóoun*). Pour ceux qui en étaient restés à *anow^on*, le *u* était consonne et le *h* sonante; pour ceux qui prononçaient *anóun* (*anóoun*), le *u* était deuxième élément de diphtongue et le *h* consonne; enfin, pour ceux qui prononçaient *anun*, *nu* faisait *u* et n'était plus qu'un digramme. Il semble bien que le souci de Mesrop ait été de contenter tout le monde et que ce soit là la cause de l'apparence étymologique que prend parfois l'orthographe de l'arménien classique, en dépit de la création a nihilo d'un alphabet.

D'autre part, lorsque réfections il y a, toutes les réfections ne se font pas à la même époque ni au même stade d'une évolution particulière. Un génitif *anowan* semble tout à fait normal pour un nominatif *anow^on*, ces formes pouvant devenir par la suite respectivement *anwan* ou *anvan* et *anun*.

C'est selon ces considérations que nous étudierons les déclinaisons à alternances.

Il arrive que des noms se rattachent à une déclinaison à laquelle ils semblent tout à fait étrangers (*ժողովուրդ* décliné sur *դիտուիւն*) et la cause de ce rattachement nous échappe.

Les déclinaisons à alternances peuvent, comme les autres, n'avoir qu'un thème faible et un thème fort ou bien avoir un troisième thème, dominant, en *w*. Aux cas faibles du pluriel, l'accumulation de consonnes donnerait naissance à des formes imprononçables ou difficilement saisissables et analysables pour l'auditeur, comme **հարսնք harsnk'*, voire *hars^onk'*. On les étoffe alors soit au moyen de la voyelle faible *u* (type *հարսն*, gén. *հարսին*, instr. *հարսամբ*, nomin. plur. *հարսունք*, gén. plur. *հարսանց*), soit au moyen de la voyelle du génitif singulier (type *դառն*, gén. *դառին*, instr. *դառամբ*, nomin. plur. *դառինք*, gén. plur. *դառանց*), ce qui fait que, dans les déclinaisons qui n'ont pas de thème dominant, les cas faibles et les cas forts du pluriel semblent avoir le même thème (type *համբ*, gén. *համեր*, instr. *համերբ*, nomin. plur. *համերք*, gén. plur. *համերց*). Dans le cas de *հարսունք*, il ne doit pas s'agir d'un quatrième thème, mais d'un renforcement vocalique de formes qui manquent de consistance, car, même si *հարսին*, *հարսամբ*, *հարսունք* reposent sur trois anciens thèmes indo-européens, en arménien du Ve siècle, du fait que *հարսն* re-

18. On trouve une trace de la forme archaïque dans le dialecte de Van: *անըմը անթա* (< *անըմն անթաոն*).

présente lui aussi un thème, *հարսունք* serait un thème n° 4, ce qui ne semble guère compatible avec les système synchronique de la langue classique.

ALTERNANCE *o/ուի* (TYPE I)

	ԱՒԻ JOUR ¹⁹		
	Singulier		Pluriel
Nom.	<i>աւօր</i>] th. I] <i>աւուրք</i> <i>աւուրս</i>
Acc.	<i>աւօր</i>		
Loc.	<i>աւուր</i>] th. II] <i>աւուրց</i> <i>աւուրք</i> <i>աւուրց</i> <i>աւուրք</i> <i>աւուրքք</i> (r)
Gén.	<i>աւուր</i>		
Dat.	<i>աւուր</i>		
Abl.	<i>աւրէ</i> < <i>*աւուրէ</i>		
Instr.	<i>աւուրբ</i>		

Le mot *օր* «jour» est le seul représentant de la déclinaison.

Le mot *ջուր* «eau», qui suit entièrement la déclinaison de *բերան*, a une deuxième série de formes: instr. sing. *ջուրբ*, génitif, datif et ablatif pluriel *ջուրց*, instr. pluriel *ջուրքք*.

19. L'alternance n'apparaît plus avec la prononciation et la graphie postérieures (*օր*); c'est pourquoi, dans les tableaux de paradigmes, nous conservons l'orthographe du Ve siècle, qui éclaire mieux les faits, quelle qu'ait été la prononciation réelle de cette époque. Ainsi que nous l'avons déjà dit, le signe *o* est ajouté par nous dans ces tableaux et dans certaines explications concernant la phonétique pour indiquer l'élément vocalique de la sonante (*օր = օր*); il n'est, naturellement, pas noté par l'écriture dans les textes. Par comparaison avec l'homérique *ἦμαρ*, on peut reconstituer la forme arménienne préhistorique **ամօր*, qui est devenue *աւօր* par un passage de *m* à *w* dont nous verrons plusieurs exemples par la suite et la déclinaison du mot aurait été refaite après le passage de **ամօր* à *աւօր*, comme, ainsi que nous le verrons plus bas, la déclinaison de *անուն* «nom», a été refaite après le passage de *անուն* à *անուն*. Il nous semble que le passage de **ամօր* à *աւօր* a pu se faire directement, comme celui de *բաժամոն* à *բաժաւոն* (*պաշտաւն* «fonction», «culte») sans qu'il soit nécessaire de poser un *u*, de le faire tomber, de rajouter une épenthèse *w* et de faire tomber à son tour le *m* (Meillet, *Esq.*, 2e éd., p. 55). Bien que cette déclinaison ne soit représentée que par un seul mot, nous la présentons en premier parce qu'elle nous semble être la modèle le plus pur de la déclinaison à alternance, les cas obliques du pluriel n'ayant subi aucune contamination.

Le mot հուր «feu», qui se décline également sur բերան, a une deuxième forme d'instrumental singulier հուրբ.

Le mot հանուր «tout», «tout entier», fait հանրոյ aux génitif, datif et ablatif singuliers et suit la déclinaison de օր à partir de l'instrumental singulier: հանուրբ, հանուրք, հանուրս, հանուրց; հանուրքք.

ALTERNANCE օ/ ի (Type I)

Substantifs terminés par ը ou ղ derrière consonne²⁰

ԱՍՏՂ ԵՏՈՒԼԵ

	Singulier		Pluriel
Nom.	աստ ^օ ղ	th. I	աստեղք
Acc.	աստ ^օ ղ		աստեղս
Loc.	աստեղ		աստեղս
Gén.	աստեղ	th. II	աստեղաց ou աստեղց
Dat.	աստեղ		աստեղաց ou աստեղց
Abl.	աստեղէ		աստեղաց ou աստեղց
Instr.	աստեղբ		աստեղաւք ou աստեղբք

ՈՍԿՐ ՕՏ

	Singulier		Pluriel
Nom.	ոսկ ^օ ր	th. I	ոսկերք
Acc.	ոսկ ^օ ր		ոսկերս
Loc.	ոսկեր		ոսկերս
Gén.	ոսկեր	th. II	ոսկերաց
Dat.	ոսկեր		ոսկերաց
Abl.	ոսկերէ		ոսկերաց
Instr.	ոսկերբ		ոսկերաւք

ՀԱՄՐ ՄՍԵՏ

	Singulier		Pluriel
Nom.	համ ^օ ր	th. I	համերք
Acc.	համ ^օ ր		համերս
Loc.	համեր		համերս
Gén.	համեր	th. II	համերց
Dat.	համեր		համերց
Abl.	համերէ		համերց
Instr.	համերբ		համերբք

Il est vraisemblable que c'est la déclinaison de համր «muet» qui représente le type original; celles de ոսկր «os» et de աստղ «étoile» ont des cas obliques du pluriel: ոսկերաց, ոսկերաւք, -

20. Les adjectifs terminés par ը précédé de consonne suivent une autre déclinaison que nous verrons plus bas. De très rares substantifs, généralement défectifs, suivent également cette autre déclinaison.

աստեղաց, աստեղաւք, qui résultent d'une influence exercée par la première déclinaison à thème dominant en ա: քաղաք, քաղաքաց, քաղաքաւք, cette déclinaison étant très riche et ses formes revenant fréquemment dans la phrase²¹. La déclinaison de համր est absolument parallèle à celle de օր.

Suivent la déclinaison de աստղ: անդղ «vautour», արկղ, du latin *arca*, «coffret», «coffre», «trésor», տեղ «lieu», «place» (sans pluriel attesté), կոճղ «tronc d'arbre», «billot», սիկղ «sicle» (mesure de poids et monnaie d'origine hébraïque). Le mot սկուտեղ (ou սկտեղ) «plateau», emprunté au latin *scutella*, a été rangé dans cette déclinaison: gén. սկուտեղ ou սկտեղ, instr. սկուտեղբ ou սկտեղբ, alors que le ղ, dans ce mot, ne joue pas le rôle de sonante. L'introduction de cet emprunt dans cette déclinaison n'a pas été sans poser de problème; en effet, le génitif se trouvait semblable au nominatif: Տեսանէի եւ ահա սկտեղ մի մեծ արծաթի ի վերայ աթոռոյն եւ ի վերայ սկտեղն կայր նախորտ մի բեհեղեայ ծալեալ: «Et voici que je vis un grand plateau rond en argent sur le trône et sur le plateau il y avait une aube de byssus pliée». (Laz. Pharbi, éd. Ven. 1933, p. 91). On essaya alors, pour éviter l'ambiguïté, de refaire un génitif սկուտեղի²².

Parmi les substantifs terminés par -ր, համր doit être le seul qui n'ait pas de génitif pluriel attesté en -երաց. Peut-être que լիտր, du grec *λίτρα* «livre», est dans le même cas. Les autres noms de la déclinaison ont tous un génitif attesté en -երաց, souvent les deux formes: -երց et -երաց. Ce sont: ազդր «cuisse», դուստր «fille» (descendance féminine), եզր «extrémité», «bord», թատր, du grec *θέατρον*, «théâtre», կայսր, du latin *caesar*, «empereur», կողր «rameau», ուստր «fils», տազր «frère du mari», տարր «élément». Le mot արթր, du grec *ἄρθρον*, «articulation», souvent réduit à la forme աթր, n'a pas de pluriel attesté.

Suivent également la déclinaison de ոսկր aux cas obliques du singulier et du pluriel les mots աղբիւր ou աղբեր «source»,

21. C'est ainsi qu'on trouve un instrumental pluriel en -աւք pour de nombreux noms qui n'appartiennent pas à la déclinaison de քաղաք.

22. Plus tard, après l'invasion des Arabes, le mot arabe *xatr* «respect», «considération», sera emprunté et soumis à cette même déclinaison. Et, chose curieuse, c'est le seul mot qui l'ait conservée jusqu'à nos jours, tout au moins pour le génitif-datif խաթեր, alors qu'elle est totalement disparue pour les mots d'origine arménienne ou déjà arménisés au Ve siècle: Ձեր խաթեր համար: «par respect pour vous», «pour l'amour de vous».

ալիւր ou ալեւր «farine», եղջիւր ou եղջեւր «corne» et աղտիւր, եղտիւր, աղտեւր ou եղտեւր «marais». Il n'est pas possible d'expliquer de façon sûre l'alternance de եւ ou իւ devant consonne avec ե, car on ne sait pas au juste ce que représentaient եւ et իւ en cette position, ni même si ces deux graphies correspondaient à des prononciations différentes. Au cours du temps, un ancien ew est passé à yu par les intermédiaires de ẽũ et iu (աղբեւր/աղբիւր *albewr/albiwr* repose sur i.-e. **bhrewar*, ալեւր/ալիւր *alewr/aliwr* est probablement emprunté au grec *ἄλευρον*²³, մեւ/միւ *mews/miws* «autre» est composé de մի «un» + եւ «aussi»). Nous croyons qu'il est permis de supposer que, au moins en arménien préhistoriques, la terminaison de ces mots se prononçait -ew^or ou -iw^or, avec r sonante. Le rapprochement avec d'autres faits à peine moins obscurs concernant l'altération du suffixe -մն nous permettra de proposer une hypothèse sur le rattachement de ces mots à la déclinaison de սսկր. Nous reviendrons donc plus bas, dans une note, sur cette question.

Ci dessous la déclinaison de աղբիւր :

	Singulier	Pluriel
Nom.	աղբիւր ou աղբեւր	աղբիւրք ou աղբերք
Acc.	աղբիւր ou աղբեւր	աղբիւրս ou աղբերս
Loc.	աղբեր	աղբիւրս ou աղբերս
Gén.	աղբեր	աղբերաց ou աղբերց
Dat.	աղբեր	աղբերաց ou աղբերց
Abl.	աղբերէ	աղբերաց ou աղբերց
Instr.	աղբերք	աղբերաւք ou աղբերքք

Lazare de Pharbi présente un ablatif աղբիւրէ. On peut rencontrer pour les cas faibles du pluriel les formes աղբեւրք et աղբեւրս. Il est peu vraisemblable qu'elles se soient prononcées *albewrk'* et *albewrs* et on est tenté de supposer que l'écrivain aurait recouru à cette graphie pour noter une prononciation *albyurk'* parce que pour lui ի ne pouvait servir à noter qu'un son voyelle. Cette supposition est, d'ailleurs, valable aussi pour la notation des formes des nominatif et accusatif singulier.

23. avec un լ en regard du λ grec. L'emprunt n'est pas un emprunt savant.

ALTERNANCE °/U. (Type I)

ՈՒՍՈՒՄՆ ԵՏՈՒԵ

ԿՈՂՄՆ ԿՕՏԷ

	Singulier	Pluriel	Singulier	Pluriel
Nom.	ուսում ^{օն}	ուսումներ	կողմ ^{օն}	կողմանք
Acc.	ուսում ^{օն}	ուսումնս	կողմ ^{օն}	կողմանս
Loc.	ուսման	ուսումնս	կողման	կողմանս
Gén.	ուսման	ուսմանց	կողման	կողմանց
Dat.	ուսման	ուսմանց	կողման	կողմանց
Abl.	ուսմանէ	ուսմանց	կողմանէ	կողմանց
Instr.	ուսմամք	ուսմամքք	կողմամք	կողմամքք

Le type կողմն avec un nominatif et un accusatif-locatif pluriels en ա : կողմանք, կողմանս est rare. Les mots qui suivent cette déclinaison seront signalés au fur et à mesure de leur rencontre.

Suivent la déclinaison de ուսումն : des mots terminés par un ն étymologique, des mots terminés par -ն par agglutination de l'article, des mots terminés par le suffixe -կն, d'autres terminés par le suffixe -մն, c'est-à-dire :

a) tous les noms d'actions en -ումն ;

b) աղեղն, աղեղան «arc», այծեամն, այծեման «chevreuil», ատամն, ատաման «dent», բուռն, բուռան «poing», գագաթն «sommets de la tête», «sommets», գեղմն «toison», եղեամն, եղեման «gelée blanche», եղեռն, եղերան «catastrophe», puis «crime», եղէզն, եղեզան (avec changement de է en ե) «roseau», երիկամն «rein», երկն «travail d'enfantement», հիմն, հիման «base», «fondement», հիւան, հիւան «charpentier», «menuisier», ճիգն, ճգան «peine», «effort», նուռն, նուռան «grenade», շուրթն, շրթան «lèvre», ոլոռն ou ոլեռն, ոլոռն, ոլոռան «grenade», շուրթն, շրթան «lèvre», ոլոռն ou ոլեռն, etc. «petit pois», որդն «ver», որմն «zizanie», ուլն, ուլան «vertèbre cervicale», «cou», «perle à enfiler», ուռն, ուռան «marteau», «maillet», պոյսն, պուսան «casserole», ջերմն, ջերման «fièvre», սիսեռն, սիսեռան ou սիսռան «pois chiche», սկիզբն, սկզբան «commencement», ստեղն, ստեղան «tronc», «branche verticale», սկզբան «commencement», ստեղն, ստեղան «tronc», «branche verticale» (rac. *st-, cf. grec *στῆλη* «colonne»), փայծաղն, փայծաղան «rate». Au singulier, քէկն ou քեկն, քիկան signifie «omoplate»; au pluriel, քիկուներ signifie «dos».

Le nom de la province de Գողթն fait au génitif Գողթան.

c) présentant des irrégularités diverses: *դուռն, դրան, դրունք, դրանց* «porte», qui a une deuxième série de formes pour le pluriel: *դուրք, դուրս, դրաց, դրաւք*²⁴; *խուռն, խուռն* «foule mélangée», qui n'a pas de pluriel attesté; *սերմն, սերման* «semence», qui fait au nominatif pluriel *սերմանք* (sur *կողմն*) ou *սերմունք* (sur *ուսումն*) et pour le pluriel duquel on emploie aussi le dérivé *սերմանիք, սերմանեաց*; *ասեղն* «aiguille» et *թիթեղն* «feuille de métal», qui perdent leur *ե* en syllabe inaccentuée: resp. *ասղան, ասղունք, ասղանց* et *թիթղան, թիթղունք, թիթղանց*; *ծիծառն, ծիծառան, ծիծառունք, ծիծառանց* ou *ծիծեռն, ծիծռան, ծիծռունք, ծիծռանց*, avec chute de *ե*, «hirondelle»; *քիրտն, քրտան* «sueur», qui fait normalement au nominatif pluriel *քրտունք*, mais aussi parfois *քրտինք* (sur le pluriel de *դառն* «agneau», que nous verrons plus bas).

d) *ակն, ալան* «œil» ne suit cette déclinaison qu'au singulier, le pluriel étant *աչք, աչաց*, etc. Ce même mot signifie aussi «pierre précieuse», faisant au pluriel *ալանք, ալանց*, et encore «bouche d'une source», auquel cas il fait au pluriel *ակունք, ալանց*.

e) Des mots terminés par le suffixe *-ին* appuyé éventuellement sur l'une des voyelles *ա, ի* ou *ու*. Le *ն* du suffixe ne s'est conservé que dans un petit nombre de noms. Dans quelques autres, le *ն* est tombé, mais la déclinaison originale s'est maintenue, parfois en concurrence avec une nouvelle déclinaison du type sans alternance. Enfin, la chute de *ն* a, dans la plupart des cas, fait oublier la déclinaison primitive²⁵.

24. Dans certains mots, le *ն* est étymologique et il subsiste sans variation à tous les cas de la déclinaison (par exemple: *բուռն, բուռն, բուռնք, բուռնց*); dans d'autres, au contraire, il n'est qu'une variante de *ր*, obligatoire devant *ն*, et le *ր* se trouve dans toutes les formes où cette condition n'est pas remplie (par ex.: *դուռն, դրան, դրունք, դրանց*). Dans certains cas, les utilisateurs ne savaient plus si le *ն* devant *ն* était étymologique ou une variante de *ր*, et, en conséquence de ce doute, orthographiaient tantôt avec un *ն* tantôt avec un *ր* les formes dans lesquelles le *ր* n'était pas suivi de *ն*: *ոլոռն, gén. ոլոռան* ou *ոլորան*.
25. Pour la conservation de la déclinaison originale à alternance malgré l'altération de la forme du nominatif, cf. plus bas *պաշտան*. La chute du *ն*, sans doute pris par erreur pour un article, commencée à époque préhistorique, s'est poursuivie jusqu'à nos jours; *մոակն* et *ձուկն*, tout comme *բեռն, հիմն, եղն*, etc. n'ont plus de *ն* dans la langue moderne. De même, en arménien oriental, le *ն* des datifs *օրուան* de *օր*, *աղջկան* de *աղջիկ*, etc., mots dont le nominatif est sans *ն*, est resté, alors que les formes de génitifs de ces mêmes mots l'ont perdu, l'article étant

Ont le suffixe *-ակն*: *արեգակն, արեգական*²⁶ «soleil» et les trois mots qui désignent l'éclair: *կայծակն, փայլակն* et *փայլատակն*.

Ont eu le suffixe *-իկն*: *փոքրիկ, փոքրկան, փոքրիկունք, փոքրրկանց* adj. et subst. «petit»; *անդրանիկ* «ainé», qui ne suit la déclinaison de *ուսումն* qu'au singulier et a d'autre part une déclinaison complète sur le modèle de *քաղաք*: *անդրանիկի, անդրանիկաւ, անդրանիկք, անդրանիկաց*; *աղջիկ, աղջկան* «fille», «jeune fille» qui a un instrumental *աղջիկաւ* à côté de *աղջկամբ*. Le fait que *աղջիկ* ait été préhistoriquement terminé par *ն* est confirmé par le dérivé encore employé de nos jours *աղջկնութիւն* «état de jeune fille», dont le *ն*, soutenu par la voyelle suivante, a traversé les siècles sans altération²⁷; *ծաղիկ, ծաղկան* «fleur» a, outre la déclinaison complète à alternance, deux déclinaisons vocaliques également complètes sur les modèles de *քաղաք* et de *բերան*. (On rencontre des formes des trois déclinaisons chez Agathange).

Le nom propre de la déesse *Աստղիկ* fait au génitif *Աստղկան*.

Le nom propre d'homme *Յուսիկ* fait au génitif *Յուսիկան*.

Le mot *մարդիկ, մարդկան*, nom collectif «les hommes», n'a en principe qu'un singulier, qui sert de pluriel à exprimer ne soit à condition toutefois que la notion de totalité contenue dans le mot pas en opposition avec la notion de totalité contenue dans le mot collectif. On emploie, par exemple, le pluriel de *մարդ* lorsqu'il y a indication de nombre: *եւ տային նոցա հանապազ երկուս մարդս* «et on leur donnait chaque jour deux hommes» (Dan. XIII, 31, «et on leur donnait chaque jour deux hommes» (Dan. XIII, 31, version arm.) ou lorsqu'on oppose un groupe d'hommes à un autre groupe ou à la collectivité: *Ընդունելի են առաջի Տեառն ճանապարհք մարդոց արդարոց* «les voies des hommes justes (et de ceux-là seuls) sont agréables au Seigneur» (Prov. XV, 28 vers. arm.). *Մարդիկ* a aussi pour l'instrumental singulier une forme *մարդկաւ*²⁸.

interdit avec le génitif. Par contre, les mots en *-ութիւն*, dont le nominatif a un *ն*, font au génitif *-ութեան* et au datif *-ութեանք*.

26. Pour *արեգակն* on donne généralement comme étymologie *արեգ + ակն* «œil d'Arek» = «œil du soleil». Il serait difficile d'expliquer de la même façon les trois noms de l'éclair.
27. On constate le même phénomène de *ն* tombant en finale et se maintenant devant voyelle, en arménien moderne, dans toute la série des pluriels tels que *եղներ, բեռներ, մկներ*, etc. de *եղ, բեռ, մուկ*, etc. et dans les composés *բեռնակիր* «portefaix», *մկնորս* «pêcheur», etc.
28. Les couples de formes instrumentales *աղջկաւ / աղջկամբ, մարդկաւ / մարդկամբ* se retrouveront encore, plus bas, avec *կնաւ / կանամբ* de *կին*

Ont le suffixe *-ին* appuyé sur voyelle *ու* (thématique?) ou sans voyelle: *ձուկին*, gén. *ձկան* «poisson», *մուկին*, gén. *մկան* «souris»; *ծունկին* ou *ծունդին*²⁹, gén. *ծնդան* «genou», qui suit au pluriel la déclinaison de *քաղաք*: *ծունդք*, *ծնդաց*; *կրուկին*, gén. *կրկան* «talon», qui se rencontre aussi sous une forme *կրուկին*, gén. *կրնկան*, dont le *ն* supplémentaire doit être dû non à une attraction du *ն* du suffixe mais à une analogie avec *ծունկին* (dont le *ն* est étymologique); *ուունդն*, plus rarement *ուունկին* «nez» (avec *ն* étymologique, cf. gr. $\rho\iota\nu$ -), généralement employé au pluriel *ունդունք* ou *ունկունք* («narines»), gén. *ունդանց* une deuxième forme *ունդաց*; *ունկին*³⁰, gén. *ունկան* «oreille» (avec un *ն* supplémentaire dû à une analogie avec *ուունկին*) a pour le pluriel une forme *ականջք* avec gén. *ականջաց*, etc.³¹. Toutefois, lorsqu'il signifie «oreille d'un vase», «anse», il a un pluriel régulier *ունկունք*, gén. *ունկանց*; *արմուկին* «coude» suit complètement cette déclinaison, mais le *նոր Հայկազեան* donne aussi le même mot avec un nominatif sans *ն* et décliné sur le type *քաղաք*³²; *մանուկ* «garçon» a conservé sa déclinaison malgré la chute du *ն* du nominatif, gén. *մանկան*, etc.

Նղունդն (plus rarement *եղունկին*), *եղնդան* «ongle» suit aussi cette déclinaison, mais la terminaison du mot a peu de chances d'être le suffixe *-ին* (cf. lat. *unguis*).

«femme». *Մարդիկ*, nom collectif, étant employé sans cesse comme pluriel, on lui refit un nominatif et un accusatif avec marque du pluriel: *մարդիկք* et *մարդիկս*, non conformes au système de la déclinaison à alternance, et des cas obliques *մարդկանց*, *մարդկամբք* sur le génitif singulier, *մարդկան*.

29. Après *ւ*, la sonorité de l'occlusive est toujours incertaine, d'où la présence de *ք* se substituant à *կ*. Ce qui prouve qu'il s'agit bien à l'origine du suffixe *-ին*, c'est qu'on retrouve la même racine **ծուն-* (cf. skr *jānu*, gr. $\gamma\acute{o}\nu\sigma$, lat. *genu*) allongée par un autre suffixe *-ր* dans le synonyme *ծունբ* que nous verrons plus loin.
30. Le suffixe *-ին* ôté, on trouve facilement les étymologies de *մուկին*, *ձուկին*, *ծունկին*, etc., et même de *ու+ն+ին*.
31. *Ականջք* sert de pluriel à *ունկին*, mais n'en est pas véritablement le pluriel.
32. Cette deuxième déclinaison ne semble pas attestée en langue classique. *Բազուկ* «bras», qui a peut-être une origine différente, mais rentre dans la catégorie des parties du corps et aurait par suite pu subir une attraction, est toujours attesté avec un nominatif sans *ն* et suivant la déclinaison de *քաղաք*.

f) *ամառն* «été» et *ձմեռն* «hiver». Ces mots ont des déclinaisons normales, resp. *ամարան*, *ամարունք*, *ամարանց* et *ձմերան*, *ձմերունք*, *ձմերանց*, qui ont existé dès l'époque classique. Cependant, à la place des déclinaisons de *ամառն* et de *ձմեռն*, on employait généralement les formes correspondantes des mots *ամառայինի* et *ձմերայինի* (souvent sous formes de variantes plus ou moins correctes).

L'analogie avec les couples *ամառն/ամարան* et *ձմեռն/ձմերան* semble avoir joué pour la formation d'une déclinaison des noms désignant les deux autres saisons: *գարուն* «printemps» et *աշուն* «automne». Les dictionnaires donnent comme génitifs singuliers resp. *գարնան* et *աշնան*. Ces formes, attestées plus tardivement, semblent n'avoir pas été utilisées par les auteurs de l'époque classique, qui, de même que pour *ամառն* et *ձմեռն*, mais de façon absolue cette fois, recouraient à des mots dérivés, resp. *գարնայինի* et *աշնայինի*, cette fois encore avec des variantes d'une correction plus ou moins douteuse (par ex. des génitifs comme *գարնանոյ*, *գարնանուոյ*, etc.). Alors que les dictionnaires donnent les formes du pluriel pour *գարուն* et *աշուն*.

Dans la déclinaison *գարուն/գարնան*, *աշուն/աշնան*, il n'y a pas l'alternance °/voyelle que l'on trouve partout ailleurs, mais suffixation d'une désinence *-ան* et il semble que ce soit un innovation d'un type bâtard survenue à une époque où le système avait cessé d'être compris. Coïncidences curieuses: le suffixe *-ուն* se décline sur la déclinaison à génitif en *-ոյ*, or: 1°) on rencontre fréquemment chez Agathange et Fauste de Byzance les locatifs *ի գարուն* et *յաշուն*, de forme accusative, ce qui est incompatible avec une déclinaison à alternance et est la caractéristique de la déclinaison à gén. en *-ոյ* (on trouve même un locatif *գարուն* sans *ի* dans les «Préceptes» d'Eznik), 2°) Agathange emploie un locatif pluriel *ի գարունս* qui ne présente pas d'alternance. Tous cela pourrait représenter les séquelles d'une ancienne déclinaison disparue depuis une époque assez lointaine de la préhistoire. Cependant, si les génitifs *գարնան* et *աշնան* et les cas obliques qui en découlent ne sont pas attestés à haute époque, les formes *գարնան* et *աշնան* existaient déjà comme thèmes pour la dérivation, tout au moins *գարնան*, puisque le dérivé *գարնանային* se trouve chez Elisée et Lazare de Pharbi, — si, toutefois, ce n'est pas le résultat de «corrections» de copistes postérieurs.

g) un certain nombre de noms dans lesquels le suffixe *-մօն* *-մոն* s'est altéré en *-ւօն* *-ւոն*, formant ainsi de nouvelles séries aux fortunes diverses.

Pour *պաշտան* «culte», «fonction», issu de **պաշտամն*, on a conservé la déclinaison intacte à tous les cas autres que le nominatif et l'accusatif singuliers: *պաշտաման*, *պաշտամունք*, *պաշտամանց*, même après le passage de *awօն* à *aun*.

Le mot *անուն* «nom» (< **անոմն*, cf. lat. *nomen*, gr. *ὄνομα*) a dû avoir sa déclinaison refaite alors que le nominatif-accusatif se prononçait encore *anowօն*, gén.: *անուան anowan*, plur. *անուանք* sur *կողմն*. Citons à côté de *անուն*: *ձեղուն* «intérieur du toit», «plafond», gén. *ձեղուան*, nominatif pluriel attesté plus tardivement: *ձեղունք* (basé sur une prononciation *jetun* du nominatif singulier), gén. *ձեղուանց*.

Bien que n'appartenant pas à cette catégorie³³, le mot *մահ* «mort», qui a une déclinaison complète sur le modèle de *ծով*, suit aussi, à partir du génitif, la déclinaison de *ձեղուն*: *մահուան*, *մահուամք*, *մահունք*, *մահուանց*.

Le passage de **-իմն* à *-իւն* allait entraîner des complications d'ordre phonétique. Pour quelques noms, qui sont tous des noms désignant un bruit, il est probable qu'on refit, sur le génitif en *-ման*, un nominatif en *-ումն* employé concurremment avec le nominatif en *-իւն*: *գոչիւն*, *գոչման* ou *գոչումն*, *գոչման* «clameur», *դղրդիւն* ou *դղրդումն*, *դղրդման* «ébranlement», puis «fracas», *հնչիւն* ou *հնչումն* «son», «bruit», *շաչիւն* ou *շաչումն* «bruit», «sifflement», *շնչիւն* ou *շնչումն* «bruit de respiration», *չչիւն* ou *չչումն* «sifflement», etc., mais, à ces quelques exceptions près, la déclinaison fut refaite à époque préhistorique.

A un thème faible **-իւն* doit répondre un thème fort **(ի)ւան*, mais il va y avoir substitution de *y* à *w* devant le *a* du thème

33. A moins que le génitif *մահուան* ne provienne d'un ancien **մահումն* (*mahumօն* devenu *mahuwօն*), qui serait un déverbatif de *մահանալ* «mourir», comme *մահուիւն* (?). **Մահումն* n'est attesté nulle part, *մահանալ* et *մահուիւն* ne le sont que tardivement. On rencontre, tardivement aussi, un mot *մեռումն* tiré de *մեռանել* comme le serait **մահումն* de *մահանալ*. Dans le système synchronique *մահ / մահուան*, *-ումն* est senti comme une désinence simple par rapport au nominatif *մահ*. Non seulement elle sera conservée en langue moderne pour le mot *մահ*, mais elle sera étendue à la quasi totalité des noms de temps: *օր* «jour», gén. *օրուան*, etc.

fort. Le *a* peut être antérieur ou postérieur; il ne modifie donc pas obligatoirement la semi-consonne qui le précède. Ainsi le *t* de *տեղի* se réduit simplement à la semi-consonne *y*, qui reste inaltérée et est représentée par *t* dans l'instrumental *տեղեալ* alors que cette semi-consonne est transformée en *w* dans le génitif *տեղույ*; par contre le *w* de **անոււն* reste *w* dans le génitif *անուան*. Il est vraisemblable que c'est sous l'influence du *t* de **-իւն* (malgré sa chute) que le *ւ* est passé à *t* (= *y*) dans le génitif en *-եան*.

Ajoutons, pour compléter la règle phonétique d'alternance vocalique, que si la voyelle de la dernière syllabe n'est représentée que par l'élément vocalique d'une sonante, cette syllabe ne compte pas et c'est l'avant-dernière syllabe qui est tonique. Il s'ensuit tout naturellement que c'est la voyelle de cette avant-dernière syllabe qui est susceptible d'obéir aux règles d'alternance vocalique: *ուսումն*, gén. *ուսման* (avec chute de *ու*); *գիտութիւն*, gén. *գիտութեան gitowt'iwօն*, *gitowt'yan* (avec chute de *t*)³⁴.

Par la suite, lorsque **-iwօն* est passé à *-յուն*, il s'est créé un nouveau type d'alternance *-յուն/-յան*.

Les cas faibles du pluriel auraient été refaits après le passage de **gitowt'iwօն* à *gitowt'yan* (cf. *ձեղունք* à côté de *անուանք*).

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ SCIENCE

	Singulier		Pluriel
Nom.	<i>գիտութիւն</i>	th. I	<i>գիտութիւնք</i>
Acc.	<i>գիտութիւն</i>		<i>գիտութիւնս</i>
Loc.	<i>գիտութեան</i>	th. II	<i>գիտութիւնց</i>
Gén.	<i>գիտութեան</i>		<i>գիտութեանց</i>
Dat.	<i>գիտութեան</i>		<i>գիտութեանց</i>
Abl.	<i>գիտութենէ</i>		<i>գիտութեանց</i>
Instr.	<i>գիտութեամբ</i>		<i>գիտութեամբք</i>

34. De la même façon, avec une alternance *o/b*, nous trouverions pour les génitifs un thème **albeyer* en regard d'un nominatif **albewօր* ou un thème **albyer* en regard d'un nominatif **albiwօր*. L'attraction de la déclinaison de *սկիբ* sur les noms à nominatif en *-եւր / -իւր* se comprendrait mieux.

Le mot *մրջիւն* «fourmi» dont une forme *մրջիմն*³⁵ est attestée, plus tardivement semble-t-il, a conservé l'ancienne déclinaison: *մրջման, մրջմունք, մրջմանց*, en concurrence avec la nouvelle. D'après les citations du *Նոր Հայկազեան*, il semble que l'on ait utilisé de préférence la nouvelle déclinaison au singulier et l'ancienne au pluriel.

Se déclinent sur *գիտութիւն*:

a) tous les noms en *-ութիւն*;

b) les noms en *-իւն*, comme *անկիւն, անկեան* «coin», «angle»; *արիւն, արեան* «sang»; *կորիւն, կորեան* «petit d'un animal», (animal sauvage: fauve, serpent, etc.), les monosyllabiques *ձիւն, ձեան* «neige» et *սիւն, սեան* «colonne», qui font à l'ablatif singulier resp. *ձիւնէ* ou *ձեանէ*, *սիւնէ* ou *սեանէ*. *Աւիւն* «excitation», «fureur», n'est attesté qu'au nominatif et à l'accusatif singuliers; *ածիւն* «cendre» a une déclinaison douteuse; *արդիւն, արդեան* «produit», «récolte», ne s'emploie guère qu'au pluriel;

Le cas de *մրջիմն/մրջիւն* rapproché de ceux de *պաշտաւն* et de *անուն*, comme aussi de ceux, — peut-être moins clairs, — des noms de bruits en *-իւն*, laisse bien entendre que *-իւն* est alors issu de **մն*, et même *արիւն* «sang» semble bien devoir être rapproché comme le dit Meillet de skr. *asr-k* et de grec *ἄσρ* et *ἀσμα*³⁶, mais en prenant en considération le suffixe de ce dernier mot. Par contre, pour d'autres mots, tels que *սիւն* «colonne» et *ձիւն* «neige», une affinité troublante avec le grec, resp. *κλών* et *χιών*³⁷ qui ont mêmes sens (mais il y a aussi *χεῖμα* qui désigne la tempe), laisse entrevoir un autre processus possible, à savoir: dans ces mots, après la chute de *o*, le *n* serait devenu sonante et alors, pour éviter le hiatus entre la voyelle *i* et l'élément vocalique postérieur du *n*, on aurait recouru à l'épenthèse de *w*. La série des mots en *-իւն* se diviserait alors en deux groupes et serait le résultat d'une convergence des transformations de ces deux formes originellement différentes.

c) *ստիւն, ստեան, ստենէ, ստինք, ստեանց*, «sein»; *տեսիլ, տեսլեան, տեսլենէ, տեսիլք, տեսլեանց*, «vision»;

35. Dans les dialectes, on retrouve une réminiscence de la forme originale *մրջիւն* dans le dérivé *մրջմուկ* (même sens).

36. Meillet, *Esq.*, p. 39.

37. Meillet, *Esq.*, p. 142.

d) des déverbatifs avec suffixe *-ստ*³⁸: *հանգիստ, հանգստեան* «repos», *գալուստ, գալստեան* «venue», *թաքուստ, թաքստեան* «cachette», *կորուստ, կորստեան* «perte», *փախուստ, փախստեան* «fuite»;

e) des déverbatifs avec suffixe *-ունդ*: *ծնունդ, ծննդեան* «accouchement», «naissance», «génération», «descendance» et *սերունդ, սերնդեան* «descendance», qui suivent la déclinaison à génitif en *-ոյ* au pluriel: resp. *ծնունդք, ծննդոց* et *սերունդք, սերնդոց*. On rencontre un génitif singulier *ծննդոյ* chez Agathange (éd. Tiflis, p. 195);

f) des déverbatifs avec suffixe *-ուրդ*: *ժողովուրդ, ժողովրդեան* «assemblée», «peuple», *խորհուրդ, խորհրդեան* «pensée», «symbole», «mystère». Au pluriel, ces deux mots suivent la déclinaison à génitif en *-ոյ*: resp. *ժողովուրդք, ժողովրդոց* et *խորհուրդք, խորհրդոց*. *Խորհուրդ* peut aussi suivre au singulier la déclinaison de *բան*: *խորհրդի, խորհրդիւ*, et celle de *բերան*: *խորհրդոյ, խորհրդով*³⁹.

Le mot *ամիս* «mois», gén. *ամսոյ*, a aussi une forme *ամսեան* seule employée pour le locatif, moins usitée pour le génitif et le datif.

ALTERNANCE o/h/u (TYPE I)

ՀԱՐՄՆ BRU, FEMME DU FRÈRE				ԱՆՁՆ PERSONNE			
	Singulier	Pluriel	Singulier	Pluriel	Singulier	Pluriel	
Nom.	հարս ^{ոն}	հարսուներ	անձ ^{ոն}	անձներ	անձի ^{նք}	անձինք	
Acc.	հարս ^{ոն}	հարսունս	անձ ^{ոն}	անձինս	անձինս	անձինս	
Loc.	հարսի ^ն	հարսունս	անձի ^ն	անձինս	անձանց	անձանց	
Gén.	հարսի ^ն	հարսանց	անձի ^ն	անձինս	անձանց	անձանց	
Dat.	հարսի ^ն	հարսանց	անձի ^ն	անձինս	անձանց	անձանց	
Abl.	հարսնէ	հարսանց	անձնէ	անձնէ	անձանք	անձամբք	
Instr.	հարսամբ	հարսամբք	անձամբ	անձամբք			

38. et seulement ceux qui sont cités ici. *Զգեստ* «vêtement», de *զգենուլ* «se vêtir», suit la déclinaison de *ծով*; *ձրահեստ* «conservation», de *պահել* «conserver», suit la déclinaison de *բան*.

39. Pour les mots *խառնուրդ* «mélée», de *խառնել* «mélanger», *յագուրդ* «satiété», de *յագենալ* «se rassasier», on ne connaît les cas obliques ni du singulier ni du pluriel.

Quelques-uns des mots qui suivent l'un ou l'autre de ces deux modèles ont un ablatif en *-անի*⁴⁰. Ils seront signalés dans la mesure du possible (certains n'ayant pas d'ablatif attesté).

Sur *Հարսն* se déclinent: *աին* «rive», *թոռն* «petit fils» (ablatif *թոռանի*), *կառափն* «crâne», *մասն* «partie», *մատն* «doigt» (ablatif *մատանի*).

Sur *անձն* se déclinent: *աղն* «famille», «nation», *բեռն* «fardeau» (abl. *բեռանի*), *գառն* «agneau», *դաշն* «pacte», «traité», *եղն* «bœuf» (abl. *եղանի*), *եղն* «cerf», *խաշն* «troupeau d'ovins». *Նեռն* «Antéchrist». Par suite des lois de l'alternance vocalique et de celle du *r*, *լեռն* «montagne» fait: loc. gén. dat.: *լերին*, abl. *լեռնի*, instr. *լերամբ* et au pluriel: nom. *լերինք*, acc. loc.: *լերինս*, gén. dat. abl.: *լերանց*, instr. *լերամբք*.

Sur *անձն* se décline également l'adjectif *դառն* «amer».

կաթն «lait», *կաթին*, *կաթանի* (*կաթնի* chez Laz. Ph.), *կաթամբ* semble n'avoir pas de pluriel attesté.

Comme seconds termes de mots composés, des noms qui suivent la déclinaison de *գառն* passent à celle de *Հարսն*: *աղն* «race», plur. *աղինք*, *դիւցաղն* (*դիւց-աղն* «de la race des dieux»), «héros», plur. *դիւցաղունք*; *անձն* «personne», plur. *անձինք*, *միանձն* (*մի-անձն* «personne seule») «moine», plur. *միանձունք*.

Les mots *ձեռն* «main» et *ոտն* «pied» suivent au singulier la déclinaison de *Հարսն* (ablatifs *ձեռանի* et *ոտանի*). Au pluriel, ils suivent des déclinaisons vocaliques: *ձեռն* suit la déclinaison à génitif en *-ի* avec thème dominant en *-ա*: *ձեռք*, *ձեռս*, *ձեռաց*, *ձեռաւք*, et *ոտն* la déclinaison à génitif en *-ի* sans thème dominant: *ոտք*, *ոտս*, *ոտից*, *ոտիւք*. Une vieille forme d'instrumental *ձերբ*, parallèle à *Համերբ* et *Զուրբ*, se retrouve dans le mot composé *ձերբաղալ* «prisonnier» et dans l'adverbe *ձերբացի* «à la main», «avec la main», «manuellement»⁴¹.

Le mot *քար* «pierre», qui suit la déclinaison en *-ի* sans thème dominant au singulier, suit au pluriel celle de *գառն*: *քարինք*, *քարինս*, *քարանց*, *քարամբք*.

40. Il s'agit peut-être d'une contamination de la déclinaison de *ուտուն* par l'intermédiaire de l'instrumental: l'instrumental *ուտամբ* ayant pour correspondant un ablatif *ուտանի*, l'instrumental *թոռամբ* pourrait avoir entraîné la création d'un instrumental *թոռանի* (?).

41. Comme *ակն*, etc., *ձեռն* et *ոտն* ont un *ն* qui n'est pas étymologique.

DÉCLINAISONS ADAPTÉES

Ces déclinaisons ne font pas partie du système synchronique de l'arménien du Ve siècle; elles sont le résultat d'altérations phonétiques propres à l'arménien de formes indo-européennes, accompagnées de quelques réfections pour l'adaptation au nouveau système.

Toutes les déclinaisons à alternances que nous avons vues jusqu'à présent reposent sur une opposition entre l'élément vocalique d'une sonante et une voyelle audible. Ce n'est plus le cas pour la déclinaison de *տուն* «maison» et de *շուն* «chien». Cette alternance, qui reste à l'écart du système, semble être plutôt une réminiscence d'une alternance indo-européenne.

ALTERNANCE ՈՒ/Ա (TYPE)

ՏՈՒՆ MAISON

	Singulier		Pluriel
Nom.	<i>տուն</i>	th. I	<i>տունք</i>
Acc.	<i>տուն</i>		<i>տունս</i>
Loc.	<i>տան</i>	th. II	<i>տունս</i>
Gén.	<i>տան</i>		<i>տանց</i>
Dat.	<i>տան</i>		<i>տանց</i>
Abl.	<i>տանի</i>		<i>տանց</i>
Instr.	<i>տամբ</i>		<i>տամբք</i>

Sur *տուն* se décline *շուն* «chien».

ALTERNANCE DES SUFFIXES R ET N

Il s'agit d'une alternance de suffixes qui remonte à l'indo-européen (cf. Meillet, *Esq.*, p. 82). En arménien, le suffixe *r* ne se trouve qu'au nominatif-accusatif singulier et ne se maintient pas aux autres cas de ce nombre. On retrouve ainsi aux cas obliques du singulier la déclinaison de *գարդ*, gén. *գարդու*, etc.: *փոքր*, gén. *փոքու*. Au pluriel, c'est le suffixe *n* qui apparaît et fait passer le mot à la déclinaison consonantique: *փոքունք*.

	ՓՈՒՔՐ PETIT		ԲԱՐՁՐ HAUT	
	Singulier	Pluriel	Singulier	Pluriel
Nom.	փոքր	փոքունք	բարձր	բարձունք
Acc.	փոքր	փոքունս	բարձր	բարձունս
Loc.	փոքու	փոքունս	բարձու	բարձունս
Gén.	փոքու	փոքունց	բարձու	բարձանց
Dat.	փոքու	փոքունց	բարձու	բարձանց
Abl.	փոքուէ	փոքունց	բարձուէ ou բարձու	բարձանց
Instr.	փոքու	փոքումբք	բարձու	բարձամբք

Au singulier, les déclinaisons de *փոքր* et de *բարձր* sont semblables, à ceci près que pour *բարձր* on trouve encore un ablatif *բարձրու*, alors que, dans la déclinaison de *փոքր*, ce cas comporte toujours la désinence complémentaire *-է*. Cette constatation est à rapprocher de celle que nous avons faite précédemment pour la déclinaison de *ծով*.

Au pluriel, *փոքր* et *բարձր* suivent, pour les raisons que nous avons indiquées plus haut, des déclinaisons consonantiques, mais, alors que *փոքր* conserve aux cas obliques la voyelle *ու* du thème II, *բարձր* forme ces cas sur un thème en *ա*, bien qu'il n'ait pas de thème en *ա* à l'instrumental singulier. Il suit ainsi au pluriel la déclinaison de *ուսումն*.

Se déclinent sur *փոքր*:

- les adjectifs *թանձր* «épais», *ծանր* «lourd», *կարծր* «dur», *մանր* «petit», «menu»,
- et, au singulier seulement, les substantifs: *ասր* «laine», «toison», gén. *ասու*, etc., *ծաղր* «rire», «moquerie», *մեղր* «miel».

Le mot *ծունր* «genou» n'a que cette forme *ծունր*, qui sert pour le nominatif et l'accusatif. Aux autres cas du singulier et à tous ceux du pluriel, on se sert du doublet *ծունկն* ou *ծունդն*.

Le mot *արտաւոր* «larme» ne se décline pas au singulier. Au pluriel, 1°) le *ւ* de la diphtongue *աւ* tombe⁴², 2°) le suffixe *n*

42. Le *ւ* (= *u*), second élément de diphtongue, a subi ici le même traitement que *u* voyelle: on le trouve au singulier devant la syllabe atone *-սօր*, mais il tombe devant la syllabe tonique *-սուք* (cf. *ուսումն / ուսումնք*).

n'apparaît pas et l'on trouve pour le nominatif *արտաւորք* et pour l'accusatif *արտաւորս*, mais, aux cas obliques apparaît curieusement un thème en *ա*: génitif *արտաւորաց*, instr. *արտաւորաւք*⁴³.

Suivent la déclinaison de *բարձր*: *երէց* «vieux», «aîné», puis «prêtre» et peut-être *պառաւ* «vieille femme»; toutefois, pour ce dernier mot, il n'y a pas de formes attestées aux cas obliques du singulier, en sorte qu'on ignore sa déclinaison réelle, le pluriel pouvant avoir été refait par analogie avec *երէց*, dont il est le pendant féminin. (Dans l'unique manuscrit d'Eznik, le mot *պառաւ* n'est employé qu'une seule fois, sous la forme de génitif pluriel *պառաւաց*, en contradiction avec tous les autres témoins de la même époque)⁴⁴.

Peut-être par analogie avec *երէց*, le mot emprunté au grec *եպիսկոպոս* «évêque» et celui emprunté à l'iranien *սարկաւազ* «diacre», qui se déclinent suivant la déclinaison à génitif en *ի* avec thème dominant en *ա*, ont reçu au pluriel des nominatifs en *-ունք*: *եպիսկոպոսունք*, *սարկաւազունք*, et des accusatifs en *-ունս*: *եպիսկոպոսունս*, *սարկաւազունս*, en concurrence avec les formes régulières, sans que la contamination se soit étendue aux cas obliques.

Deux autres mots empruntés à l'iranien: *ճրագ* «chandelle» (d'où *ճրագու* «suif») et *պատերազմ* «guerre», qui suivent normalement la déclinaison en *ի* à thème dominant en *ա*, ont eux aussi un nominatif pluriel en *-ունք* et un accusatif en *-ունս*, en concurrence avec les formes régulières pour le premier (*ճրագք* et *ճրագունք*), excluant l'emploi de cesdites formes pour le second (seulement *պատերազմունք*).

Si les formes de *եպիսկոպոս* et de *սարկաւազ* peuvent s'expliquer par une analogie, il n'en est pas de même pour *ճրագ* et pour *պատերազմ*. Il est curieux de constater que ces quatre mots sont des emprunts à des langues différentes, l'emprunt de *եպիսկոպոս* étant fatalement récent à l'époque.

43. Il est possible que, dialectalement la forme avec *n* ait existé au pluriel, car la forme de ce mot en arménien occidental: *արցունք* repose sur **արտ(ա)սունք*. Au pluriel, la forme du nominatif ressemblait assez peu à celle du singulier (chute de *ւ* et absence du suffixe attendu); elle s'en est peut-être détachée et le pluriel pourrait avoir reçu une nouvelle forme de génitif par analogie avec le pluriel de *լեզու* «langue», *լեզուք*, *լեզուաց* (??).

44. ՉԱԼԸԵԽԱՆ, p. 20, donne comme génitif *պառաւու* et comme ablatif *պառաւէ* alors que le *նոր* Հայկազեան donne *պառաւոյ*.

qui a recouru à l'épenthèse d'un *d*: ἀνδρός, alors que l'arménien a recouru à la métathèse: *արն > առն avec passage régulier de *r* à *n* devant *ն*. Les formes de l'instrumental singulier et des cas obliques du pluriel ont été refaites sur ce thème *ար-* (avec *r* inchangé puisqu'il n'est pas suivi de *ն*).

Le mot *կին* partage avec son correspondant grec la particularité d'avoir pour le génitif-datif singulier une forme inattendue (bien que différente). Les nominatif, accusatif et locatif pluriels ont un thème correspondant à celui du grec (γυναῖκες / կանայք). Les formes des cas obliques du pluriel sont peut-être le résultat d'une analogie avec celles des mêmes cas du mot *այր*, dont *կին* est le pendant. A côté de la forme d'instrumental singulier *կնաւ*, grammaires et dictionnaires citent une forme *կանամբ*. (Pour le génitif pluriel, l'unique manuscrit d'Eznik donne cinq fois *կանայ* contre une seule fois *կանանց*. Il donnait aussi *պառուայ* pour *պառուանց*).

Sur *այր* «homme» se décline *տէր* (contraction de *տի* + *այր*) «maître», «seigneur», dans lequel la rencontre du *ի* de *տի* avec le *ա* ou la diphtongue *այ* des diverses formes de *այր* donne naissance soit à la diphtongue *եա*, soit à l'une des voyelles *ե* ou *է* dans les conditions suivantes: *ի* + *ա* donne *եա*, qui se maintient sous l'accent (*տեառն*, *տեարք*, etc.) et se réduit à *ե* en dehors de l'accent (*տերամբ*); *ի* + *այ* > *է* (*տիայր* > *տէր*). La forme de l'ablatif fait exception, la diphtongue *եա* subsistant en syllabe inaccentuée (cf. l'ablatif *ձեանէ* de *ձիւն* «neige» etc.). Une forme *տեարց* pour le génitif, le datif et l'ablatif pluriels est donnée par *Չալըխեան* et par le *Նոր Հայկազեան* (sans références); nous n'avons pu la retrouver attestée dans le Concordancier, ni dans les glossaires d'auteurs.

Sur *կին* se décline *տիկին* «dame», de même formation que *տէր*. Aux cas du pluriel, la premier *ա* de *կանայք* et de *կանանց* tombe. Grammaires et dictionnaires donnent une forme d'instrumental singulier *տիկնամբ* («singularisation» de *տիկնամբք*?) et aux génitif, datif et ablatif pluriels une série *տիկնայց* faisant suite à *տիկնայք* et une série *տիկնաց* (sur l'instrumental singu-

pluriel resp. *այրք* et *այրք*, sans chute du *յ*, soit pour maintenir une différence avec leurs homonymes, soit parce qu'ils sont d'un emploi plus restreint. Dans *այր*, il n'y aurait donc pas épenthèse de *յ* et chute de la nasale comme le dit Meillet, *Esq.*, p. 55.

lier *տիկնաւ*) avec un instrumental *տիկնաւք*. Nous n'avons pu trouver attestation de ces formes.

	DÉCLINAISON DE ՏԷՐ		DÉCLINAISON DE ՏԻԿԻՆ	
	Singulier	Pluriel	Singulier	Pluriel
Nom.	<i>տէր</i>	<i>տեարք</i>	<i>տիկին</i>	<i>տիկնայք</i>
Acc.	<i>տէր</i>	<i>տեարս</i>	<i>տիկին</i>	<i>տիկնայս</i>
Loc.	<i>տեառն</i>	<i>տեարս</i>	<i>տիկնոջ</i>	<i>տիկնայս</i>
Gén.	<i>տեառն</i>	<i>տերանց</i>	<i>տիկնոջ</i>	<i>տիկնանց</i>
Dat.	<i>տեառն</i>	<i>տերանց</i>	<i>տիկնոջ</i>	<i>տիկնանց</i>
Abl.	<i>տեառնէ</i>	<i>տերանց</i>	<i>տիկնոջէ</i>	<i>տիկնանց</i>
Instr.	<i>տերամբ</i>	<i>տերամբք</i>	<i>տիկնաւ</i>	<i>տիկնամբք</i>

Անկին «célibataire», «veuf» suit entièrement la déclinaison de *տիկին* (sans chute de *ա* dans les formes du pluriel): *անկնոջ*, *անկանայք*, *անկանանց* ou *անկանայց* (cette dernière forme étant citée dans le *Նոր Հայկազեան* comme attestée dans Ephrem, I Cor.).

DÉCLINAISON DE ԳԻԻՂ VILLAGE

	Singulier	Pluriel
Nom.	<i>գեւղ</i> , <i>գիւղ</i> , <i>գեաւղ</i> , <i>գեղ</i>	<i>գիւղք</i> , <i>գեաւղք</i>
Acc.	<i>գեւղ</i> , <i>գիւղ</i> , <i>գեաւղ</i> , <i>գեղ</i>	<i>գիւղս</i> , <i>գեաւղս</i>
Loc.	<i>գեղջ</i>	<i>գիւղից</i>
Gén.	<i>գեղջ</i>	<i>գիւղից</i>
Dat.	<i>գեղջ</i>	<i>գիւղից</i>
Abl.	<i>գեղջէ</i>	<i>գիւղիւք</i>
Instr.	<i>գիւղիւ</i>	

La multiplicité des orthographes de ce mot révèle sans doute, outre des différences réelles de prononciation, le problème qui se posait aux usagers pour la notation de celles-ci⁴⁷. La désinence *ջ* de *գեղջ* a sans doute la même origine, inconnue, que celles de

47. Cf. les graphies *աղբիւր* / *աղբեր*.

կնոջ et de տեղւոջ. A partir de l'instrumental singulier, ce mot suit la déclinaison à génitif en *ի* sans thème dominant en *ա*.

DÉCLINAISON DE ՏԻՒ ԵՐ

	Singulier	Pluriel
Nom.	տիւ	տիւք
Acc.	տիւ	տիւս
Loc.	տուէ ou տուընջեան	տիւս
Gén.	տուընջեան	
Dat.	տուընջեան	
Abl.	տուընջենէ	
Instr.	տուընջեամբ	

Ce mot signifie «jour», en opposition à «nuit». Le *ջ* de *տուընջեան* peut être rapproché de celui, resté inexplicable, de *կնոջ*, etc., mais le *ն* qui le précède est encore plus inexplicable. La terminaison *-եան* doit être le suffixe adjectival, l'adjectif «diurne» ayant servi de génitif à «jour». Sur cette forme, prise comme thème fort, on a refait les cas suivants du singulier, à part le locatif *տուէ*, dont la forme est elle aussi inexplicable.

Pour la formation du génitif, cf. l'adjectif *մշտնջեան* «éternel», dérivé de l'adverbe *մշտ* «toujours». L'adverbe *վաղ* «tôt», «long-temps avant», «jadis» présente aussi le groupe *-նջ-* devant la désinence d'ablatif adverbial de temps *-ուց*: *վաղնջուց*. (Certains mss. d'Agathange ont une variante *վաղնջենէ* avec désinence d'ablatif nominal, ce qui supposerait un génitif *վաղնջեան*, qui n'est pas attesté). Le suffixe *-եան* tout seul se retrouve dans l'adjectif *վաղուեան* «de demain», dérivé de *վաղիւ* «demain».

* * *

Peut-être plus à titre de curiosité que d'exemple, nous donnons ci-dessous les paradigmes du mot *աղախին* «servante» tels qu'on peut les trouver dans les dictionnaires ou les grammaires. Ces formes ne sont, heureusement, pas toutes classiques, mais elles montrent combien la déclinaison purement désinentielle posait de problème à l'utilisateur.

Singulier

Nom.	աղախին
Acc.	աղախին
Loc.	աղախին
Gén.	աղախնոյ
Dat.	աղախնոյ
Abl.	աղախնոյ
Instr.	աղախնով աղախնաւ

Pluriel

Nom.	աղախնայք	աղախնեայք		
Acc.	աղախնայս	աղախնեայս		
Loc.	աղախնայս	աղախնեայս		
Gén.	աղախնաց	աղախնայց	աղախնեայց	աղախնանց
Dat.	աղախնաց	աղախնայց	աղախնեայց	աղախնանց
Abl.	աղախնաց	աղախնայց	աղախնեայց	աղախնանց
Instr.	աղախնովք	աղախնաւք		

* * *

En résumé, on peut dire que le système de la déclinaison du substantif (et de l'adjectif qualificatif) n'est pas extrêmement compliqué en soi, mais qu'il est souvent perturbé par les causes suivantes:

1) le manque de terminaison au nominatif singulier, qui empêche de reconnaître à quelle déclinaison appartient le mot, seuls les suffixes ayant une déclinaison reconnaissable;

2) des accidents phonétiques (*-մն > մն*, etc.), qui détruisent plus ou moins radicalement le système de l'alternance (*մրջիւն*, gén. *մրջման* ou *մրջեան*, etc.);

3) des réfections consécutives à cette évolution phonétique et effectuées au cours de stades intermédiaires, antérieurs à l'époque classique, les formes refaites ayant été conservées après achèvement de ladite évolution (stade **anow^on* donnant un génitif **anowan*);

4) des contaminations (gén. plur. *հարանց* sous l'influence de *արանց*), parfois récentes (*եպիսկոպոսունք* mot récemment emprunté mis en parallèle avec *երիցունք*);

5) enfin, inévitablement, une évolution naturelle de cours normal et probablement aussi des faits dialectaux.

(Fin)

FREDERIC FEYDIT

Professeur à l'Institut National
des Langues et Civilisations Orientales,
Membre de l'Académie de St. Lazare

ՋՈՒՂԱՅԵՑԻ ԽՕՋԱՅ ՍԱՖԱՐ ՈՒ ԽՕՋԱՅ ՆԱՋԱՐ ԵՒ ԻՐԵՆՑ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԸ

(Շար. տե'ս «Բազմավեպ» 1976, ք. 1-2, էջ 52-73)

ԽՕՋԱՅ ՍԱՐՖՐԱՉ

Խօջայ Նազարի երէց որդին էր որ իբր ՇԱՖՈՒԱՉ ալ յիշուած է: Իր ծննդեան թուականը մեզի անծանօթ կը մնայ: 55 տարեկան էր երբ մեռաւ ըստ իր տապանադրութեան, որ իր կենտարութեան վերջը պիտի տամ: Կը խորհիմ որ 1601էն առաջ ծնած չէր: Իր մեծ հօր Խօջայ Խաչիկի Յայմաւուրքին մէջ չի յիշուիր, թէեւ հոն կը յիշուին իր հօրեղբոր՝ Խօջայ Սաֆարի՝ չորս որդիներն ալ: Այդ Յայմաւուրքը որ գրուած է ՌԾԳ (1604)ին, Ջուղայի բռնազաղթէն կարճ ժամանակ առաջ պէտք է գրուած ըլլայ, երբ դեռ ինքը երկու-երեք տարեկան էր եւ չէր յիշուեր իր մանուկ ըլլալուն պատճառով: Դաւրիժեցի առաջին անգամ կը յիշէ Խօջայ Սարֆրազը 1624ին՝ երբ կը վկայէ թէ «Խօջայ Նազարն գրեաց ի վերայ որդւոյ իւրոյ Խօջայ Սարֆրազին, որ յաւուրս յայնոսիկ էր յաջխարհն Ատրպա-տականի, մեծարել զվարդապետն Մովսէս (Տաթեւացին) յԱպա-հան»⁶⁸:

Ըստ Նոր Ջուղայի հաւաքման թիւ 406 Յայմաւուրքին, գրուած Սպահան 1627ին՝ Տէր Բարսեղէ, Խօջայ Գրիգորի համար, յիշատա-կարանին մէջ կը յիշուի վերջնոյս «... միւս դստերն՝ Աւդիտին, եւ կողակցին պարոն Սարֆրազին, և դստերն Խաթունջանին...»: Տարա-կողակցին պարոն Սարֆրազին, և դստերն Խաթունջանին էր Խօջայ Գրի-կոյս չկայ որ հոս յիշուած Խօջայ Սարֆրազն փեսան էր Խօջայ Գրի-գորի ամուսնացած ըլլալով անոր Աւդիտէ դստեր հետ, որ ինչպէս գորի ամուսնացած ըլլալով անոր Աւդիտէ դստեր հետ, որ ինչպէս պիտի տեսնենք այլուր կը յիշուի ուղիղ «Յուզիդէ» ձեւով, եւ այս ամուսնութենէն ունեցեր են աղջիկ մը՝ «Խաթունջան» որ Խօջայ Սար-ֆրազի մօրը անունն ալ էր⁶⁹:

68. ԴԱԻՐԻԺԵՑԻ, էջ 297:

69. 1972ին Նոր Ջուղայի գերեզմանատունը գտայ Խօջաներ Սաֆարի եւ Նազարի բաժնին մէջ ու տապանաքարը. «Այս է տապան եւ բնակարան Խաթուն Մամին կողակց Սարֆրազին թվին ՈՂԲ (1643) ամին գ(րիտոտ)» ա(ստուա)ծ իւրն